

СОТВОЛДИЕВ Ойбек,

Имом Мотуридий халқаро илмий-тадқиқот
маркази етакчи илмий ходими
oybeksaydali1996@gmail.com

“АТ-ТАБАҚОТ АЛ-КУБРО” АСАРИДА ШАХСЛАР БИОГРАФИЯСИ

БИОГРАФИИ ЛИЦ В “АТ- ТАБАКАТ АЛЬ-КУБРА”

BIOGRAPHY OF PERSONS IN “AL- TABAQAT AL-KUBRO”

Аннотация: “Ат-Табақот ал-кубро” асари табакот жанрида ёзилган ва бизгача етиб келган асарларнинг энг қадимийси ҳисобланади. Ибн Саъд бу китобининг дастлабки икки жилдида Пайғамбар алайҳиссаломнинг сийратларини ёритганидан сўнг саҳобалар, сўнгра тобеинлар, кейин эса ўз давригача яшаб ўтган олимлар биографиясини қаламга олган. Минглаб шахслар таржимаи ҳолини баён қилган ушбу китоб ислом оламида кенг тарқалиб, ислом тарихи бўйича энг муҳим ва қўп мурожаат қилинадиган манбага айланган.

Таянч иборалар: Ибн Саъд, Табақот, Сийра, Мағозий, Ансоб, Ахбор, Ровий, Далоил ан-Нубувва.

Аннотация: «Ат-Табакат аль-Кубра» является одним из самых старых произведений, написанных в жанре табакат, и сохранилось до наших дней. В первых двух томах этой книги Ибн Саад написал биографии сподвижников, затем последователей, а также ученых, живших до его времени, после того, как осветил биографии Пророка (да благословит его Аллах и приветствует). Эта книга, в которой рассказываются биографии тысячи людей, получила широкое распространение в исламском мире и стала самым важным и широко используемым источником в истории ислама.

Ключевые слова: Ибн Саад, Табакат, Сийра, Магази, Ансаб, Ахбар, рассказчик, Далаил ан-Нубувва.

Annotation: “At-Tabaqat al-Kubra” is one of the oldest works written in the field of tabaqat and has reached us. Ibn Sa’d wrote a biography of the companions, then the followers, and then the scholars who lived up to his time, after covering the biographies of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) in the first two volumes of this book. Describing the biographies of thousands of individuals, this book spread widely in the Islamic world and became the most important and widely used source on Islamic history.

Keywords: Ibn Sa'd, Tabaqat, Seerah, Maghazi, Ansab, Akhbar, Narrator, Dalail an-Nubuwwa.

КИРИШ

Ислом тарихнавислигининг муҳим жанрларидан бири табакот жанри бўлиб, бу йўналишда ёзилган асарларда ислом тарихидаги муҳим шахслар, олимлар, шоирлар ва бошқа турли соҳа вакиллариининг ҳаёти маълум кетма-кетликда баён қилинади. Мазкур жанрда ёзилган ва бизгача етиб келган китобларнинг энг қадимийси Муҳаммад ибн Саъд Зухрий (784-845) қаламига мансуб “ат-Табақот ал-кубро” (ёки “Китоб ат-табақот ал-кабир”) [10:351] асари ҳисобланади. Гарчи ундан аввал ҳам “Табакот” номли китоблар ёзилгани қайд этилса-да, уларнинг бирортаси бизгача етиб келмаган [5:56-63]. Ибн Саъднинг асари ислом тарихининг дастлабки уч асрини ёритиши ва кенг қамровлилиги билан алоҳида аҳамиятга эга.

Ибн Саъднинг “ат-Табақот ал-кубро” асари икки асосий бўлимдан таркиб топган. Булар “Ахбор ан-Набий” (сийрат-мағозий) ва “Табакот” (саҳоба, тобеин ва таба тобеинлар таржимаи ҳоли) бўлимларидир. “Ахбор ан-Набий” бўлими муаллифнинг шогирди Ҳорис ибн Муҳаммад ибн Абу Усома тарафидан нақл қилинган. Асарнинг “Табакот” қисми эса талабаларидан Ҳорис ибн Муҳаммад ибн Абу Усома ва Хусайн ибн Фаҳумлар тарафидан нақл қилинган [5:56-63]. “Ахбор ан-Набий” қисмида воқеа-ҳодисаларнинг хронологик кетма-кетлигига эътибор қаратилган. Шу билан бирга, маълум мавзуга доир маълумотлар бир сарлавҳа остида жамланиб, тарқоқликни бартараф қилишга уринилган. “Табакот” бўлими эса кишиларнинг Пайғамбар алайҳиссаломга

яқинлиги, қачон мусулмон бўлгани, яшаган жойи, жинси каби хусусиятларга кўра табакалар шаклида тартибланган.

АСОСИЙ ҚИСМ

“Ат-Табакот ал-кубро”нинг илк икки жилди “Ахбор ан-Набий”, сийрат ва мағозий мавзуларини ўз ичига олади. Асарнинг биринчи жилди учқисмдан ташкил топган. Биринчи қисмда Пайғамбар алайҳиссаломнинг насл-насаблари ва насабларининг бошқа пайғамбарларга етиб бориши очиб берилган. Шу маънода Одам ва Ҳавво алайҳимассалом, Идрис, Нух, Иброҳим, Исмоил алайҳиссаломлар, Муҳаммад алайҳиссалом билан Одам алайҳиссалом орасида ўтган йиллар ва асрлар, Пайғамбар алайҳиссаломнинг исмлари, аждодлари, она ва момолари, боболаридан Қусай, Абдуманоф, Ҳошим ва Абдулмуталиб, оталари Абдуллоҳ ва оналари Омина бинту Ваҳбнинг турмуш қуришлари, Пайғамбар алайҳиссаломнинг Маккадаги нубувватдан аввалги ва кейинги ҳаётлари баён қилинган. Бу бўлимда муаллиф, айниқса, Набий алайҳиссалом насабларининг пок эканини кўрсатиб беришга уринган [9: 309-436].

Ибн Саъд мазкур қисмни ёзишда устози Вокидийга кўп бора мурожаат қилган бўлса-да, бошқа устозларининг ривоятларига ҳам ўрин ажратиб, ўздан аввал ёзилган асарлардан мукамалроқ асар юзага чиқаргани ошкор. Ибн Саъддан кейин Табарий, Ибнул Асир ва Ибн Касирлар ҳам аини методни қўллаган ҳолда ўз асарларини Олам яратилишидан бошлаб, қадим даврларга оид маълумотларни батафсил келтиришга уринишган.

Ибн Саъд биринчи жилднинг иккинчи қисмида пайғамбарликдан аввалги ва кейинги ҳодисаларни ўз ичига олган Макка даври ҳақида сўз юритади. Учинчи қисмда эса Мадинага хижратдан кейинги даврни барча тафсилотлари билан ёритиб беришга ҳаракат қилган. Мазкур бўлимда муаллиф “шамоил” ва “далоил ан-нубувва”нинг илк намунаси саналувчи маълумотларни Пайғамбар алайҳиссаломнинг Таврот ва Инжилдаги васфлари, у зотнинг ахлоқлари (сўзлашлари, таомланишлари, хутба қилишлари, намоз ўқишлари ва бошқ.), халқий сифатлари (сочлари, соқоллари, қон олдиришлари), кийимлари, шахсий ашёлари

ва вақфлари каби сарлавҳалар остида тўплаб, у зотнинг хос сифатларига урғу берган [10: 309-436]. Ибн Саъд “Аломат ан-нубувва” билан боғлиқ хабарларни илк бор жамлаган муаллиф бўлиши билан бирга “Шамоил” адабиётининг шаклланишига ҳам туртки бўлган. Ибн Саъднинг асари Имом Термизийнинг “Шамоили Муҳаммадия”, Ибнул Жавзийнинг “ал-Вафо”, Абу Нуайм Исфажонийнинг “Далоил ан-нубувва” ҳамда “Ҳиятул авлиё” ва Байҳақийнинг “Далоил ан-нубувва”си каби ўздан кейин ёзилган барча асарларга намуна вазифасини ўтаган.

Ибн Саъд Пайғамбар алайҳиссаломнинг давлат раҳбарлари ва қабила раисларига юборган даъват мактублари, Мадинага келган ҳайъатлар ҳақидаги ривоятларни ҳам келтирган. Мазкур ривоятларда турли ҳудудларда тарқалган динлар, бошқарув ва идора шакли, ижтимоий тузум каби бир қатор масалаларни ёритишга ёрдам берувчи муҳим маълумотлар учрайди.

“Ахбор ан-Набий”нинг иккинчи жилди икки қисмдан таркиб топган. Биринчи қисм сарийя ва ғазотлар билан бошланиб, унда Пайғамбар алайҳиссаломнинг дафн қилинишларигача бўлган ҳодисалар батафсил ёритилган. Ибн Саъд мазкур қисмда Пайғамбар алайҳиссаломнинг ғазот ва сарийяларини тамомила хронологик тартибда зикр қилган. Муаллиф ғазот ва сарийяларнинг тарихи, уларнинг қаерда бўлиб ўтгани ва нечанчи ғазот ёки сарийя экани, байроқни ким ташигани, ғазот ва сарийяларда қандай тактика қўлланигани, натижа қандай бўлгани каби қўплаб жиҳатларни қамраб олган. Ибн Саъд Пайғамбар алайҳиссаломнинг ҳасталанишлари, вафотлари, дафн қилинишлари, мерослари ва у зот учун айтилган марсиялар каби мавзуларни баён қилиш билан биринчи бўлимни тамомлаган. Иккинчи қисм “Пайғамбар алайҳиссалом ҳаётлик вақтларида Мадинада фатво берган саҳобалар”, “Қуръони каримни жам қилганлар ҳамда Пайғамбар алайҳиссаломнинг вафотларидан кейин фатво берган саҳоба ва тобеинлар” номли сарлавҳалар билан бошланади. Мазкур иккинчи қисмда эркаклардан ташқари аёллардан фақатгина Оиша розияллоху анҳо ва Амра бинти Абдурраҳмонларнинг номи учрайди. Муаллиф бу ерда кишиларнинг тўлик

биографиясидан эмас, илмий шахсиятидан баҳс юритгани боис ушбу қисмни табақот бўлимининг бошланиши сифатида баҳолаш тўғри бўлмайди. Муаллифнинг мазкур қисмда келган ва кейинги бўлимларда ҳам номлари учрайдиган кишиларнинг фақатгина илмий тарафларини очиб бериши асарда маълумотлар такрорланишининг олдини олган.

Асарнинг учинчи жилдидан табақот бўлими бошланган. Ибн Саъд ўз асаридаги биографияларни тартиблашда энг аввало Умар розияллоху анхунинг девон дафтаридagi тартибни асос қилиб олган. Табақаларнинг ичида эса девонда бўлгани каби исломга киришда биринчиликка эътибор қаратилган.

Табақаларнинг умумий кўриниши қуйидагича келтирилган. Биринчи табақа – Бадр ғазотида қатнашган муҳожир ва ансор, иккинчи табақа – Ҳабашистонга ҳижрати сабаб Бадр ғазотида қатнаша олмаганлар ва Уҳуд ғазотида иштирок этганлар, учинчи табақа – Ҳандақ жанги ва ундан кейинги жангларда қатнашган ҳамда Макка фатҳидан аввал мусулмон бўлганлар, тўртинчи табақа – Макка фатҳи асносида ва ундан кейин мусулмон бўлганлар, бешинчи табақа эса Пайғамбар алайҳиссаломни ёшлик вақтида кўришга эришган бола саҳобийлардан иборат [11:294-297].

Бу бўлимлардан кейин Ибн Саъд кейинги табақаларда янгича услублар қўллаб, биографияларни мусулмон бўлиш тарихлари ва насабга кўра келтириш баробарида замон ва макон жиҳатлари эътиборидан таснифлаган. Ўз асарида шахсларни шаҳарларга кўра таснифлаган илк муаллиф Ибн Саъд эмас. Унинг замондоши Халифа ибн Хаййот ҳам айни айни таснифотни қўллагани маълум. Ибн Саъднинг Халифа ибн Хаййотдан нақл келтириши у ўз асарини Ибн Саъддан аввал қаламга олганини кўрсатади. Бироқ, Ибн Саъднинг Ибн Хаййотдан нақл қилган ривоятлари метод нуқтаи назаридан ундан таъсирланган дейиш учун кифоя қилмайди. Ибн Саъд ҳар табақада аввал саҳоба, сўнгра тобеин ва таба тобеинларни зикр қилган. Шахсларни аввало Мадина сўнгра навбати билан Макка, Тоиф, Яман, Ямома, Баҳрайн, Куфа... шаклида географик тартиб қўллаган. Ибн Саъд ўзидан кейин ёзилган шаҳар тарихи

асарларига шу жиҳатдан таъсир ўтказган. Кейинги муаллифлар қаламга олган асарларида ўша шаҳарда камол топган ва яшаб ижод қилган олимлар ҳақида батафсил маълумотлар тақдим қилишган. Шунингдек, Куфада яшаган шахслар биографиясини ўқиш асносида шу даврда рўй берган ижтимоий ва сиёсий ҳодисалар ҳақида ҳам маълумотлар олиш мумкин.

Куфадан сўнгра Басра, Мадоин, Хуросон, Шом, ал-Жазира ва Мисрда яшаган шахслар ҳақида маълумот берилган. Мазкур шаҳарлардан ташқари Восит, Бағдод, Айла, Ифриқия, Андалус, Рай ва Авосимда яшаган фақиҳ ва муҳаддисларнинг биографиялари ҳам ўрин олган. Ибн Саъд зикр қилган биографиялар орқали Арабистондан ташқаридаги ерларнинг ҳаммасига ҳам саҳобаларнинг етиб бормагани ҳақида хулоса чиқади. Шунингдек, ушбу маълумотлар шаҳарларнинг илмий марказга айланиш жараёни ва мазкур шаҳарлардаги илмий ҳаётни ҳам ёритиб беради.

Асарнинг сўнги жилд аёл саҳобалар таржимаи ҳолига бағишланган. Муаллиф “Табақот ан-Нисо” номини олган ушбу бўлимда ҳам Умар розияллоху анхунинг девон дафтарига асосан аёлларни беш табақага ажратган [2:89].

Муаллиф эркакларнинг таржимаи ҳолида аввало шахснинг исми, насаби, лақаби ва кунясини келтиради. Ота-онасининг насабини, аёли ва фарзандларини санаб ўтади, сўнгра вафот тарихи ва жойини билдириб ўтади. Муаллиф саҳобалар орасидан машҳур бўлганларини зикр қилишда уларнинг мусулмон бўлиши, Пайғамбар алайҳиссалом билан боғлиқ хотиралари ва фазилатларига тўхталиб ўтади. Баъзи ҳолларда шахснинг моддий ҳолати, ташки кўриниши, соч-соқолини бўяб-бўямагани, кийиниши каби майда элементларгача баён қилганини кўриш мумкин.

ХУЛОСА

Ибн Саъд ислом тарихнавислигида ҳам ўзидан аввал ёзилган асарларнинг бугунги кунгача етиб келишида кўприк вазифасини ўтаган ҳамда ўзидан кейин келган тарихчилар учун метод ва услуб нуқтаи назаридан ўзгача йўналиш кашф қилгани билан муҳим ўрин тутди. Ибн Саъднинг “ат-Табақот ал-кубро” асарини илк икки жилди эътиборидан сийрат-мағозий, қолган жилдларига кўра эса

тарожим китоби сифатида баҳолаш ўринли бўлади. Асарнинг илк икки жилди сийрат-мағозий соҳасида Ибн Исҳоқ-Ибн Ҳишом ва Вокидийларнинг асаридан кейин ҳозиргача сақланиб қолган энг қадимий асардир. Шу билан бирга “ат-Табақот ал-кубро”, асарлари бизгача етиб келмаган Мусо ибн Уқба, Абу Маъшар Синдий каби сийрат олимларининг ривоятларини ҳам ўз ичига олиши билан ҳам алоҳида аҳамият касб этади. Ибн Саъднинг “Табақот”и ҳижрий илк икки асрдаги ҳарбий-сиёсий жараёнлар, илмий фаолиятлар ва жамият ижтимоий ҳаёти ҳақида маълумот берувчи муҳим манбалардан саналади. Бироқ, асардаги таржимаи ҳоли келтирилган барча шахслар ҳақидаги маълумотлар ҳам батафсил эмас. Баъзи кишиларнинг Пайғамбар алайҳиссаломга яқинроқ бўлгани ёки уларнинг тарихий ходисларда муҳим рол ўйнагани улар ҳақида кўпроқ маълумот берилишига сабаб бўлган. Бу ҳолат ўзи яшаган даврда у қадар ҳам машҳур бўла олмаган кишилар ҳаётини ўрганиш ишини мушкуллаштиради.

Кейинги давр тарихчилари тарафидан Ибн Саъднинг методи кенг қўлланилган ва ривожлантирилган. Балазурий, Табарий, Ибн Абдулбарр, Ибнул Асир, Ибн Касир, Ибн Ҳажар каби тарихчилар ўз асарларининг сийратга оид қисмларини манбаларни ўзаро қиёслаб, шу шаклда таълиф этишган. Табарий ва Ибнул Асир ўз манбалари сирасида Ибн Саъдни зикр қилмаган бўлсалар ҳам, маълумот ва метод нуктаи назаридан Ибн Саъдга ҳамоҳанг бўлишгани кўзга ташланади. Ибн Саъднинг сийратда хронология баробарида айни мавзудаги ходисаларни бир сарлавҳа остида қаламга олиши кейинги давр муаллифлари ижодига таъсир кўрсатган, улар ҳам айни услубдан фойдаланишга уринишган. Айниқса, бу услуб маълум тарихий даврга жойлаштириш мушкул бўлган далоил хабарларининг таснифи борасида жуда қўл келган. Ибн Саъднинг бу турдаги хабарларни алоҳида сарлавҳа остида зикр қилиши “Табақот”ни далоил, шамоил адабиётининг илк намунасига айлантирган.

Умуман олганда “ат-Табақот ал-кубро” асари ислом тарихининг дастлабки уч асрида яшаб ўтган шахслар таржимаи ҳолини ўрганишдаги энг қадимий ва энг муҳим манба бўлгани билан ўзига хос аҳамият касб этади.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Ahmad Nazir Atassi. A History of Ibn Sa'd's Biographical Dictionary Kitāb al-Ṭabaqāt al-Kabīr. – Santa Barbara: University of California at Santa Barbara, 2009.
2. Derya Korkmaz. İbn Sa'd ve Tabakatında Kadınlar. – Erzurum: Atatürk Üniversitesi, 2020.
3. İbn Sa'd. Kitābü't-Tabakāti'l-Kebīr. – Истанбул: Сийер нашриёти, 2020.
4. Mehmet Zeki Bakırcıoğlu. İbn Sa'd'ın et-Tabakâtül-Kübrâ'sında Sahabe Bilgisi. – Sakarya: Sakarya Ünv. Sosyal Bil. Enstitüsü, 2007.
5. Süleyman Genç. İbn Sa'd'ın Hayatı ve Eserleri. – İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1987.
6. Ибн Саъд. ат-Табақот ал-хомиса. (Мухаммад ибн Сомил Суламий), ношир муқаддимаси. – Макка: Уммул Қуро университети, 1409.
7. Мухаммад Жабр Абу Саъда. Даврус-саҳобият фил мужтамиъ ал-исломий мин хилалил-китаб ат-Табақот ал-кубро ли Ибни Саъд. –Макка: Жамияту Уммул Қуро, 1993.
8. Мухаммад ибн Солих ибн Жавод Сомирий. Ибн Саъд манҳажуху ва маваридуху фи китабиҳи ат-Табақот ал-кубро. – Дубай: Дор Имод ад-дин, 2010.
9. Ибн Саъд. Табақот (Али Мухаммад Умар таҳқиқи). 1-жуз. – Қоҳира: Мактабатул Хонжий, 2001.
10. Ибн Халликон. Вафаёт ал-аъён. 4-жуз. – Байрут: Дору Содир, 1972.
11. Мустафа Файда. ТДВ энциклопедияси, “Ибн Саъд”, 20-жуз. – Истанбул: ТДВ нашриёти, 1999.
12. Шаъбон Ўз. Илк сийрат манбалари ва муаллифлари. – Истанбул: ISAR. 2006.